

د علامه حبيبي د شلم تلين په مناسبت:

په شلمه سدي كې
د افغانستان هنر

۱۲۸۰ - ۱۳۵۲ ش / ۱۳۱۹ - ۱۳۹۴ ق

(۱۹۰۱ - ۱۹۷۳ م)

ليکوال

علامه عبدالحی حبيبي

د

ډاکټر خوشحال حبيبي او حبيب الله رفيع

په اهتمام

Ketabton.com

۱۳۸۳

کتابشناسی

د کتاب نوم: په شلمه سدي کې د افغانستان هنر.

ليکوال: علامه عبدالحی حبيبي

ناشر: د علامه حبيبي د څېړنو مرکز.

د چاپ مهتمم: محمد نبي تدبير

کمپوز: محمد يوسف "ستانکزی"

د چاپ ځای: د احمد صنعتي مطبعه

د چاپ کال: ۱۳۸۳ هـ ش / ۲۰۰۴ م

د چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دعوت دین ویکلی پونلزی په قلم لیکل شوی دی

نوم: په شلمه سدی کې د افغانستان هنر.

وال: علامه عبدالحي حبيبي

سر: د علامه حبيبي د خپرونو مرکز.

هتتم: محمد نبي تدبير

پوز: محمد يوسف "ستانکزی"

خای: د احمد صنعتي مطبعه

کال: ۱۳۸۳ هـ ش / ۲۰۰۴ م

شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

فهرست

مخ	سرليک
لومړی	د لوی او بخښونکي خدای په نامه
۱	سرريزه
۳	۱ خطاطي
۷	۲ نقاشي او رسامي
۱۱	۳ نندارې، پېښې
۱۷	۴ ساز و آواز، اتني
۲۸	۵ ودانۍ او معماري
۳۱	۶ د کاليو صنعت
۳۳	۷ مفروشات
۳۵	۸ سنگتراشي او حکاکي
۳۷	۹ مسگري او آهنگري
۳۹	۱۰ ترکاني
۴۱	۱۱ گاولي او خپلی جوړول
۴۲	۱۲ سراجی
۴۳	۱۳ کلالي
۴۵	۱۴ زرگري
۴۶	دولتي تشبثات

فهرست

مخ	او بڅبونکي خدای په نامه
لومړی	
۱	
۳	
۷	او رسامي
۱۱	په پېښې
۱۷	آواز، اتڼ
۲۸	او معماري
۳۱	و صنعت
۳۳	سات
۳۵	راشي او حکاکي
۳۷	ري او آهنگري
۳۹	ي
۴۱	پ او خپلی جوړول
۴۲	ی
۴۳	ی
۴۵	ی
۴۶	ي تشبثات

د لوی او بڅبونکي خدای په نامه

افغانستان یو لرغونی هېواد دی چې ژوند یې په دريوسره بېلو دورو کې مطالعه کېږي:

یوه تر تاریخ وړاندې دوره ده، چې غارمېشتو انسانانو ژوند پکې پیل کړی او له پنځوس زر کلونو وړاند زمانې نه یې د خپلو ابتدایي صنایعو، هنرونو او کارونو نڅښې راپاتې دي، دوی لومړی له ډبرو نه دښکار او کار ډبر ابتدایي افزار جوړ کړي او کله یې چې د ژوند اړتیاوې پوره شوې نو بیا یې د خپلې استوګنې د غارونو پر دېوالونو ډبر ابتدایي انځورونه جوړ کړي چې د افغانستان په شمال کې یې په خپلوسمخو کې دنورو انځورونو ترڅنګ د انسان څیره هم د خرمېږي په بڼه جوړه کړې او همداسې یې ورو - ورو ډبرین، خاورین او بیا اوسپنیز لوښي او افزار جوړ کړي او صنایع او هنرونه یې په لومړنۍ بڼه رامنځ ته کړيدي.

لومړی

دوهمه نیمه تاریخي، افسانوي یاد سرودونو دوره ده، دا دوره د افغانستان د ژوند داسې ځانگړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه بېله ده. په دې دوره کې لیک لاسه و پیدا شوی خو په آریانا کې ریشیانو (روحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ویلو سره د خلکو لارښوونه کوله او په شفاهي توگه د روزنې او زده کړې دوره پیل شوې وه.

دریمه دوره د هېواد تاریخي دوره ده چې په دې دوره کې لیک را پیدا شوی و، مدبر پاچا یما یا جمشید د هېواد په لرغونې پلازمېنه بلخ کې دیوه پاخه آریایي تمدن بنسټ ایښی و او بیا وروسته سپین تمان زردنبت د ښې منني، ښې وینې او ښې کړنې دین رامنځ ته کړ، بیا آریانا ته د سکندر په راتلو یوناني تمدن له آریایي تمدن سره غاړه غړی شو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودایي دین راغی، ددې او د نورو پېښو او تجربو په نتیجه کې صنایعو او هنر وده وکړه خصوصاً د بودایي دین له راتلو سره په انځور گری او مجسمه جوړولو کې د گندهارا د آرت ځانگړې مکتب رامنځ ته شو او په افغانستان کې په زرگونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

افغانستان ته د اسلام د سپیڅلي دین په راتلو د صنایعو او هنر په نړۍ کې نوې تجربې وشوې. ښکلني او ظریف صنایع دود شول خصوصاً د خطاطۍ، تذهیب، میناتور او صحافی فنونو او هنرونو بڼه وده وکړه او فني ښکونه او مکتبونه رامنځ ته شول.

ارواښاد علامه عبدالحي حبيبي چې د هېواد نوښتگر لیکوال، سترگور موزخ او پوه او پوخ عالم و د خپلو ژورو علمي او تاریخي

څېړنو په ترڅ کې د افغانستان پر صنايعو او هنر گڼې څېړنې کړې وې چې په دې لړ کې يې له مقالو او رسالو نه نيولي تر پڼو کتابونو پورې کښلي وو، ((هنر عهد تيموريان)) داستاد داسې اثر و چې په لويه کچه او تر زرو زيات مخونه يې درلودل او هم يې وخت په وخت په دې برخه کې گڼې مقالې او رسالې ليکلې دي.

په دې لړ کې د دوی په آثارو کې يوه دري رساله د ((يادداشتها در تاريخ صنايع افغانستان)) په نامه شته چې په ۱۳۴۳ کال د آريانا مجلې په پنځوگڼو کې پر له پسې خپره شوې ده، په دې رساله کې دافغانستان په اسلامي دوره کې دخطاطۍ، نقاشۍ، مصورۍ، تذهيب، صحافۍ، فلزکاری، منسوجاتو، غالي او بدنې، ودانيو او ترکاني د صنايعو او هنرونو په باب مطالب ليکل شوي او ژوره څېړنه پرې شوې ده.

همدا راز ددوی په آثارو کې ((په شلمه سدي کې د افغانستان هنر)) يوه پښتو قلمي رساله شته چې معاصره خطاطي، نقاشي او رسامي، نندارې او تياتر، ساز، اواز او اتڼ، ودانۍ او معمارۍ، د کاليو صنعت، مفروشات، سنگتراشي او حکاکي، مسگري او آهنگري، ترکاني، گاولې او څپلۍ جوړول، سراجي، کلاکي، زرگري او په دې برخه کې دولتي تشبثات څېړي.

په دې رساله کې لوی استاد له ۱۲۸۰ تر ۱۳۵۲ کال پورې د افغانستان هنر څېړلې خو د ليکلو کال يې تر ۱۳۵۷ کال وروسته دی ځکه لومړنۍ مسوده يې د همدې کال د يوه چاپي کليز د پاڼو پر

بمه تاريخي، افسانوي ياد سرودونو دوره ده، دا دوره د ژوند داسې ځانگړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه دې دوره کې ليک لاسه و پيدا شوی خو په آريانا کې (حاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ويلو سره د يوه کوله او په شفاهي توگه د روزنې او زده کړې دوره

د هېواد تاريخي دوره ده چې په دې دوره کې ليک را مېر يادېږي يا جمشيد د هېواد په لرغونې پلازمېنه پاڅه آريايي تمدن بنسټ ايښی و او بيا وروسته سپين بڼې د بڼې منني، بڼې وينې او بڼې کړنې دين رامنځ ته کړ، د سکندر په راتلو يوناني تمدن له آريايي تمدن سره تړون، تر هغې وروسته افغانستان ته بودايي دين راغی، زرو پېښو او تجربو په نتيجه کې صنايعو او هنر وده وکړه بودايي دين له راتلو سره په انځور گړۍ او مجسمه کې دگندهارا د آرټ ځانگړی مکتب رامنځ ته شو او په دې په زرگونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

تان ته د اسلام د سپيڅلي دين په راتلو د صنايعو او هنر نوي تجربې وشوې، بڼکلي او ظريف صنايع دود شول خطاطي، تذهيب، ميناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو ته او فني ښکونه او مکتبونه رامنځ ته شول.

علامه عبدالحي حبيبي چې د هېواد نوښتگر ليکوال، مؤرخ او پوه او پوخ عالم و دخپلو ژوروعلمي او تاريخي

شا کښلې او هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی خو موجز اثر دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.

په حقیقت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان پر صنایعو او هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له ښو څخه مو خبروي او ددې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

د علامه حبیبی د څېړنو مرکز چې د لوی استاد د آثارو د راټولولو او خپرولو دنده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وڅښلې او چاپ ته یې چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او د افغانستان د صنایعو او هنر دمینه والو تنده ماته کړي.

موږ به هڅه کوو چې د علامه حبیبی ټول ناچاپه او چاپي کتابونه او رسالې په ځانګړې ښه او ټولې مقالې یې په «زرمقالې/ هزار مقاله» نومي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلابېلو رسالو کې نشر کړو او هم دده د ژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، مقالې او رسالې خپاره کړو.

ددې زیري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوو او د لوی استاد د دې ظاهراً وړو خو په ارزښت کې لویو آثارو لوستلو ته مورابولو!

په درنښت

د علامه حبیبی د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

خلوزم

هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توگه دا کوچنی دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو. ست کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان و هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بڼو څخه مو دې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني. ه جیبی د څېړنو مرکز چې د لوی استاد د آثارو د راټولولو نده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډلې او چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او د افغانستان د هنر دمینه والو تنده ماته کړي.

هڅه کوو چې د علامه جیبی ټول ناچاپه او چاپي کتابونه به ځانگړې بڼه او ټولې مقالې یې په «زرمقالې/ هزار می شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلابېلو نشر کړو او هم دده د ژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، رسالې خپاره کړو.

یري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوو او د لوی استاد د وړو خو په ارزښت کې لویو آثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

د علامه جیبی د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

څلورم

سریزه

له لسمې سدی را پدې خوا د پنځلسمې سدی تر پایه د غزنویانو او غوریانو او تیموریانو په زمانو کې پنځه پېړۍ هنر دخلکو او مقتدرو فیوډالی کورنیو په غېږ کې روزل سوئ او په پنځلسمه پېړۍ کې د هرات هنري مکتب دخپلې لوړتیا جگې څوکې ته رسېدلې و.

خطاطي، نقاشي، میناتور، کتابسازي، موسیقي او نور نفیس صنایع په گرده خراسان کې پاڅه سوي او هم عام سوي وو. په زرو هنرمندان او ماهر صنعت گران په هرات، مشهد، بخارا، سمرقند، بلخ او نورو ښارونو کې پخپل هنري خلاقیت بوخت وو.

له هغه وخته چې د هرات د تیموریانو لویه واکمني (شاهنشاهي) د پنځلسمې سدی په لومړۍ څلورمه کې وړانه سوه، نو د مملکت پراخه سیمه د بابر شاه دکورنۍ او د ایران د صفویانو او د ماوراءالنهر د خانانو ترمنځ د جنگو او خانداني رقابتو او ډغرو میدان و، او

پخوانی مرکزیت یې له لاسه وتلی و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره
مقابله ته ولاړ وو.

نولسمه سدي په افغانستان کې داسې وخت دی، چې د احمد شاه
تر شاهنشهي وروسته د ملوکیت طوايف فساد شروع سو، اقتدار د
سدوزو له کورنۍ څخه د بارکزو محمد زو تېر ته انتقال کاوه او په
ټول مملکت کې له کشمیره او جيلم له غاړو تر هراته او آمو پورې
خانه جنگي نښتې وه، خلك د يوه فاسد نظام په منگولو کې خپل
کېدل او په داسې حال کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار
مرکزونو دا فرصت درلود چې هنر او پوهه پکې وروزل سي.

پر افغانستان د انگریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او
دوهمې لښکر کېنې (۱۸۷۸ - ۱۸۸۰) څلوېښت کاله دامملکت د
ظلم او وینو په لمن کې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰ م امیر
عبدالرحمن د کابل پاچا کې سو، نو هنر هم پخپل خېلي حالت کې و
او د زړو هنرونو بڅرکي لږ لږ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه
راوړل کېږي.

لاسه وتلی و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره

فانستان کې داسی وخت دی، چې داحمدشاه
ملوکیت طوایف فساد شروع سو، اقتدار د
د بارکزو محمد زو تېر ته انتقال کاوه او په
میره او جیلیم له غاړو تر هراته او آمو پورې
خلک د یوه فاسد نظام په منگولو کې خپل
کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار
چې هنر او پوهه پکې وروزل سی.

ریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او
۱۸۷۰ - ۱۸۸۰) څلوېښت کاله دامملکت د
نښې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰ م امیر
کې سو، نو هنر هم پخپل خپلي حالت کې و
لېرې په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه

(۱) خطاطي

د هرات د تیموریانو له زمانې څخه چې کوم هنر په افغانستان
کې پاته و، یوه هم خطاطی وه، چې په څورلسمه سده کې یې په
خراسان او ماوراء النهر او ایران کې ډېره ترقي کړې وه، هم په کتیبو
Epigraphy او هم په کتابو کې یې ډېر هنري ډولونه (سبکونه)
موندلي وو، چې له هغو څخه نستعلیق، نسخ اوثلث په کتابو
اوکتیبو کې او شکست ډول په دفتری نوشتو کې شلم قرن ته
راړسېدلي وو.

په افغانستان کې دنستعلیق دروش دوو ډولو ډیر رواج درلود:
لومړی: دمیر عماد حسینی (مړ ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۴ م) روش، چې
دورونه یې گردې او کوچني وي.

دوهم: د مير عبدالرحمن هروي روش، چې د نونسم قرن په منځ کې راووت او د خط دورونه يې عموماً بيضوي وي او دغو دواړو روشونو پخپل منځ کې ځينې فني او تخنيکي فرقونه په اصول، ترکيب، کرسی، سطح، نسبت، صعود، تشمير، نزول، ارسال، دور کې سره درلودل. نو ځکه ځينې خطونه د ډېر قوت او شان او صفا او مزې خاوندان وو چې ليدونکي يې په ليدلو سره يو خوند او «مزه» موندله.

د نستعليق دغه وروستنی استاد ميرزا مير عبدالرحمن هروي، چې په هرات او کندهار او کابل کې اوسېدی (مړ، هرات ۱۲۶۸، ۱۸۵۰م) د افغانستان د وروستنی خطاطی لوی استاد و، چې په هرات کې يې ډېر شاگردان لکه ملا محمد حسين، ميرزا نجف، بهرام خوانساری او ميرزا جان مستوفی وروزل او تر اوسه هم ځينې خطاطان دده تقليد کوي.

بل لوی خطاط چې په نستعليق کې يې دميرعماد او ميرعلي روش ژوندی کړی، دقندهار د پنين له سيدانو څخه سيد عظامحمد حسيني دسيد تاج محمد زوی دسيد زمان لمسی دی، چې امير عبدالرحمن خان د خپل دربار خوشنويس په ۱۳۱۰ ق ۱۸۹۲ م مقرر کړ او په خفي نستعليق يې د تذکره الاولياء دوه ټوکه وليکل (د کابل د آرشیف کتابخانه) او په ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م په کابل کې وفات سو.

ددې عصر نور د خط مشهور استادان دادي:

۱. سردار غلام محمد طرزي د سردار رحمدل قندهاري زوی د شکسته خط لوی استاد او نقاش او شاعر (مړ په دمشق کې ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۰ م).

۲. قاضي طلا محمد د قاضي محمد حسن پېښوري زوی (حدود ۱۸۹۰ م).
۳. محمد عمر بر دراني (مړه هرات ۱۹۱۲ م).
۴. ميرزا غلام قادر کاکړ د سراج الاخبار کاتب (حدود ۱۹۱۰ م).
۵. سيد مير مشواني شاعر، خطاط، نقاش (مړه هرات: ۱۹۱۴ م).
۶. ميرزا محمد جعفر قندهاري (مړه کابل ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م).
۷. ميرزا محمد يعقوب مخلص کابلي (مړه کابل ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م).
۸. حسن حلمي ترابزوني (په ۱۳۲۶ ق ۱۹۰۸ م په کابل کې د خطاطي او نقاشي او حکاکي دمکتب معلم و، (مړه کابل: ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م).
۹. شيخ محمد رضا خراساني د ډول ډول خطو ليکوال او غټ هنرمند (وروسته به هم ياد سي).
۱۰. تاجور سلطان بي بي جان خانم د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله ماینه (مړه کابل ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).
۱۱. سيد محمد عمر پيله کش د مير عبدالرحمن هروي لمسی (مړه هرات ۱۹۲۸ م).
۱۲. ملا فيض محمد هزاره (مورخ او نستعليق نويس) (مړه کابل ۱۹۳۰ م).
۱۳. صوفي عبدالحميد د نصرالله بارکزي قندهاري زوی (لوی خطاط او د صنايعو استاد، مړه کابل ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۳ م).
۱۴. مولانا محمد اسحق زرین قلم (مړه کابل ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).
۱۵. خليفه محمد حسين سلجوقي نستعليق نويس (مړه هرات ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م).

۱۶. میر آقا حسيني هروی دمیر کاظم زوی دهرات نستعلیق نویس (مړ هرات ۱۳۳۲ ش ۱۹۵۳ م).
۱۷. سید محمد ایشان حسيني د سید محمد اسماعیل زوی د ډول ډول خطو استاد (ژوندی).
۱۸. دده ورور سید محمد داود حسيني د ډول ډول خطو استاد (مړ کابل ۱۳۵۷ ش ۱۹۵۷ م).
۱۹. عزیز الدین وکیلي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی هفت قلمي خطاط او نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
۲۰. محمد علي عطار هروي (ژوندی ماهر خطاط).
۲۱. فیض محمد زکریا (ژوندی، نستعلیق نویس).
۲۲. محمد ابراهیم خلیل د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
۲۳. حسین وفا سلجوقی (ژوندی، خطاط).

مآخذ:

- فکری سلجوقی: خوشنویسان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
- پاینده محمد زهیر: د افغانستان د معارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
- د وزارت معارف نظامنامه ۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
- عزیز الدین وکیلي: هنر خط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
- مجنون رفیعی هروی: رساله خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
- یوه ډله بین المللی پوهان: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یونسکو له خوا خپور سوی کتاب ۱۹۷۹ م لندن.

مروى دمير كاظم زوى دهرات نستعليق نويس
١٩٥٣ م.

ن حسيني د سيد محمد اسماعيل زوى د ډول
وندى).

مد داود حسيني د ډول ډول خطو استاد (مړ
١٩٥٥ م).

پي پوپلزي د حاجي نظام الدين زوى (ژوندى
و نقاش او ماهر هنرمند او مورخ).

مروى (ژوندى ماهر خطاط).

(ژوندى، نستعليق نويس).

د فضل احمد زوى (ژوندى شكسته نويس).
س (ژوندى، خطاط).

(٢)

نقاشي او رسامي

په شلم قرېن کې د هرات د هنري مکتب ډېرې سپکې اغېزې په
افغانستان کې پاته وې، ځينو هنرمندانو په شخصي ذوق نقاشي،
رسامي کوله. په غزني، کابل او هرات کې ځينې هنرمند دکانداران
وو، چې قلمدانونه، د لاس لکړې، رنگينې تختې او صندوقچې به
يې په گلانو او ډول ډول رنگونو سره بڼکلې جوړولې، خو رنگونه به
کله پخواني اصيل معدني او کله به جوهرې مصنوعي وو.

د کتابو د وقايو او پاڼو او ځينو خطي قطعاتو په تزئين کې به هم
کله کله د هرات، بخارا، ياکشمير د وروستني منياتور په تقليد
ځينې پاڼې رنگين کېدلې. خو هغه قديم اصالت او بڼکلا يې بايللي
وو.

مان و هنرمندان ١٠٨ د کابل طبع ١٣٤٩ ش.

نستان د معارفو تاريخ ص ٧٩ کابل ١٣٣٩ ش.

٤ کابل ١٣٠٠ ش.

ط در افغانستان. کابل ١٣٤٢ ش.

هه خط. کابل ١٣٥٥ ش.

ن: د کتابو هنر په منځنۍ آسيا کې د يو نسکو له خوا
م لندن.

د نقاشۍ په څانگو کې رنگ آمیزي، تذهیب، منیاتور، گلکاری، پر فلزاتو یا ډبرو نقاشي، د خونو د دیوالو انځور کول، دکوټو د چت او دروازو نقاشي او په فلزي یا د لرگي په تختو بڼکلول او مسطح کول رواج وو.

له وروستیو نقاشانو څخه یو میرزا رضا هروي و، چې د امیر شهنواز خان په امر یې د امیر دوست محمد خان او سلطان احمد خان د جنگ صحنه کښلې ده (د هرات موزیم) بل دده شاگرد میرزا باقر کابلي په هرات کې اوسېدی، چې زوی یې استاد عبدل هم تکره رسام و، محمد عظیم ابکم هم د میرزا رضا څخه نقاشي اورسامي زده کړې وه، چې ځینې رسمونه یې په سراج الاخبار کې چاپ سوي دي (مړ کابل د ۱۳۰۰ ق حدود ۱۸۸۲ م).

د میرزا باقر نور شاگردان دادي: حاجی فخرالدین هروي (مړ هرات ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).

میرزا فقیر د رضا ورور (مړ هرات ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م) میرزا سکندر د رضا بل ورور (مړ هرات ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).

تر استقلال بیا موندلو را وروسته چې په ۱۲۹۸ ش ۱۹۱۹ م د افغانستان مستقل دولت د امان الله خان او نورو پوهو آزاديخواهانو په لارښوونه تاسیس سو، په نوو اصلاحاتو کې د پوهنې او هنر روزنې ته هم یوه هڅه وسوه. په ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۱ م د وزارت معارف لپاره یوه نظامنامه خپره سوه، چې ددغه وزارت د تدریساتو په څانگه کې یو د نفیسو صنایعو دمکتب مدیریت هم ومنل سو (ص ۴) او دغه مدیریت ته د صنایعو د روزنې وظایف وسپارل سوه، د ابتدایي او

رشدی مکتبو او دارالمعلمین په پروگرام کې تر لسم صنف پورې رسامي او لاسي چارې (صنایع یدی) داخل سوه او د رسامۍ دبشپړو زده کړو لپاره غلام محمد خان میمنه گي چې په رسامي کې یې مهارت درلود، جرمني ته واستول سو، چې هلته په نوي ډول خپل فن تکمیل کي.

په ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م چې دغه پروفیسر کابل ته راغی، نو دده په لارښوونه چې په برلین کې یې رسامي او رنگه لیتوگرافي ډېره ژر او په لوړه درجه زده کړې وه، د کابل په لندنۍ کوتۍ کې ((مکتب صنایع نفیسه)) جوړ سو، چې د رسامۍ، تزئین، رنگمالۍ، معماری، نجاری، حکاکۍ خانگې یې درلودې او په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م له المانه څخه یوه رنگه مطبعه هم پر زیاته سوه، چې په همدغه کال دغه دستگاه وسوځله سوه.

د افغانستان تر اغتشاش وروسته په ۱۳۱۱ ش ۱۹۳۱ م بیرته دامکتب ژوندی سو، چې دخیاطۍ، بسته کاری، زرگری، مهندسی، عالی اویلو، لیتوگرافي، قالب سازی، نقاشۍ خانگې پکښې زیاتې سوې او څلور صنفه یې لرل. دغه مکتب په ۱۳۲۵ ش ۱۹۴۶ م تعطیل سو، چې وروسته یې په ۱۳۲۷ ش ۱۹۴۸ م ځای د تخنیک مکتب ونيو.

پروفیسر غلام محمد خان په رسامۍ او نقاشۍ کې ډېر شاگردان وروزل، خو چې په کابل کې د ۱۳۱۴ ش په قوس کې (= دسمبر ۱۹۳۵ م) وفات سو.

د شلم قرن په هنرمندانو کې شیخ محمد رضا خراسانی (خطاط، نقاش، عالم) د خزاین السکوک او ریاض اللواح مولف لوی هنرمند و (مړ کابل ۱۳۲۰ ش ۱۹۴۱ م) چې په لومړي کتاب کې یې په ۱۹۰۷ م

د افغانستان اسلامي مسکوکات ولوستل او کټ مټ يې په دې کتاب کې رسم کړل. په رياض اللواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او بناوو نوشتې کټ مټ رانقل کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

ددې عصر بل هنرمن پروفيسر عبدالغفور برېشنا دی چې په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م د رسامۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته لېږل سوئ و، په ۱۳۰۸ ش ۱۹۲۹ م وطن ته راغی، ده په مکتب صنايع نفيسه او دولتي مطبعه کې ډېر شاگردان وروزل، چې غوث الدين رسام او غلام علي اميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له دغې ډلې څخه دي او د دوی په قلم ځينې رنگه يا تور مهم تابلوگان پاته دي. استاد برېشنا په ۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې ۶۶ کلن وفات سو.

په ۱۳۵۰ ش کال د اطلاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې يو د هنر رياست جوړ سو، چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه برخه ده او اوس د غلام محمد ميمنه گي په نامه يادېږي. دغه رياست دندارو هنري کارونه هم پر مخ بيايي.

ماخذ:

- فکری. خوش نویسان ۱۰۸.
- زهير: دمعارفو تاريخ ۷۹.
- وکیلی. هنر خط در افغانستان.
- دوزارت معارف نظامنامه ۴

وکات ولوستل او کت مت يې په دې کتاب
سواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او
کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

پروفيسر عبدالغفور برېشنا دې چې په
مې او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته
۱۹۲۹ م وطن ته راغی، ده په مکتب
طبعه کې ډېر شاگردان وروزل، چې غوث
ميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له
دې په قلم ځينې رنگه يا تور مهم تابلوگان
۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې

ملاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې
چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه
مد ميمنه گي په نامه يادېږي. دغه رياست
مخ بيايي.

(۳)

ندارې، پېښې (تياتر)

له پخوا زمانو څخه په خراسان کې دتمثيل غوندې راز - راز
پېښې او لوبې وې، چې په شاهي دربارو او د خلکو په بندارو او بزمو
کې د ساتېرۍ او تفريح او عبرت يا خندا لپاره بنيلې کېدې. په ښارو
کې ټاکلې ډلې خلک او اداکاران (پېښندويان) ددغه کار د پاره وو او
دوی به په اخترو او ښاديو او مېلمستيا وواو مېلو کې په ډول ډول
دتمثيل صحنې جوړولې. په ځينو ځايو کې د محرمې ددهې په ورځو
کې د امامانو د شهادت او ناورين قصې هم په تمثيلي حرکاتو سره
ښکاره کول کېدې، چې دتريجيدې تمثيل يوه نمونه وه.

کله کله به په بازارو او گڼو ټولنو کې د قصه کوونکو او مداحانو
ډلې ولاړې وې، ځينې ديني يا حماسي قصې لکه امير حمزه، ابو

مسلم خراساني، د پيغمبر(ص) د اصحابو او يارانو (رض) داستانونه به يې په بدني حرکاتو ياد لکړې او تبرزين په بنورولو تمثيل کول او په ترنم به يې قصې بيانولې.

په کابل کې به دربار هم يو «مجلس آرا» درلود. دې سړي به ځينې د عيارانو او پخوانو پهلوانانو داستانونه، يوازې يا په ډله بيزه توگه تمثيل کول او کله به يې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه او حرکاتو سره نښل. دخلکو په بندارو او مېلو کې ځينې ممثلان (پېښندويان) هم وو، چې د هغه ښار يا کلي په ژبه يې ځينې حماسي ياد توکو او خندا يا عشقي داستانونه، پخپله اداکاري خلکو ته ورنښل، چې د ۱۹۱۰ م په شاوخوا کې د کابل فقير احمد مجلس آرا د ملامحمد حسن زوی (مړ، کابل ۱۹۰۶ م) د امير په دربار کې مجلس آرا يې کوله، خپل داستانونه به يې د پند او عبرت په اشعارو تمامول او امير ته يې نصيحت کاوه او کله به يې د کاکه گانو (عيارانو) قصې يا خندوونکې پېښې عملاً تمثيل کولې.^(۱)

د کابل په زاړه ښار کې يوه محله وه، چې «کوچه سادوها» يې بلله او دلته به دغسې قصه گويان اوسېدل چې خلکو «جنگ نامه خوانان» هم بلل. له دغې ډلې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په «ملاي سپيد» مشهور و، چې پخپلو خبرو به يې خلک ژړول يا به يې خندول (مړ، کابل ۱۳۱۳ ش ۱۹۳۴ م) دده زوی ملا سخي دا د اولمسی يې اسدالله تر اوسه دغه پيشه ساتي. کاکه گل بچه آدم، دینو دارباز، محی الدین سراج، سردار غياث هم د کابل ممثلان وو.

ص) د اصحابو او يارانو (رض) داستانونه
سکړې او تبرزين په ښورولو تمثيل کول او

سم يو «مجلس آرا» درلود. دې سړي به
پهلوانانو داستانونه، يوازې يا په ډله بيزه
په شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه
او په بندارو او مېلو کې ځينې ممثلان
په نغمه ښار يا کلي په ژبه يې ځينې حماسي
په داستانونه، پخپله اداکارۍ خلکو ته
شاوخوا کې د کابل فقير احمد مجلس آرا
، کابل ۱۹۰۶م) د امير په دربار کې
ستانونه به يې د پند او عبرت په اشعارو
حت کاوه او کله به يې د کاکه گانو
، پېښې عملاً تمثيل کولې.^(۱)

يوه محله وه، چې «کوچه سادوها» يې
گويان اوسېدل چې خلکو «جنگ نامه
يې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په
په پخپلو خبرو به يې خلک ژرول يا به يې
ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د
غه پيشه ساتي. کاکه گل بچه آدم، دينو
سردار غياث هم د کابل ممثلان وو.

د شلمې سدي په لومړۍ نيمايي کې د قندهار دوي دا کارانو
ډلې مشهورې وې، چې ناټکيان يې بلل، د يوې ډلې مشر فراموز
ناټکي او د بلې دا حاجي کریم ناټکي و، دوی به د خپلو ډلو سره د
ناټک متحرکې صحنې هم په بازارو کې د شپې را ايستې. ددغو ډلو
نوموړي اعضا سنگر او موسی وو.

د کابل د ښار د گذر گذري يوه ډله ممثلان د «سايين» په نامه
مشهور وو، چې له دغې ډلې څخه تر ۱۹۰۰م راوروسته «سايين
قناد» او دده شاگردانو به د کابل د ښاديو په بندارو کې ځينې عبرت
ياخندا، يا تاريخي او پهلواني واقعي تمثيل کولې لکه: د ديو او
پري، د انگریزانو سره جنگ، د افغانستان د قومي ډلو اتحاد،
د عزيز او ميمد داستانونه.^(۲)

* * *

تر ۱۹۲۰م راوروسته چې په وزارت معارف کې د «نمايشات
عرفاني» اداره د مولوي محمد حسين اورمېر جالند هري په رياست
جوړه سوه، نو به يې په ځينو مجلسو او جشنو کې د تمثيل صحنې
جوړولې، چې لومړۍ پلا د «سردار جزيره جاوا» په نامه يوه ډرامه
د جلال آباد د کوکب په باغ او د لغمان په قلعه السراج کې په ۱۳۰۱
ش ۱۹۲۲م ونييله سوه او بياد اسد په دوهمه ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳م د
استقلال په جشن کې د تياتر صحنه راووته، چې پېښندويان (ادا
کاران) يې د معارفو شاگردان يا ماموران وو لکه: سرور گویا
اعتمادي، عبدالعزيز ناصري، حافظ نور محمد، علي محمد، سرور

صبا، عبدالاحمد عطايي، ميرزا عبدالله طويل، حسن جان ضيايي، محمد اکرم، مير کاظم هاشمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ افندي (مړ کابل ۱۳۵۶ ش ۱۹۷۷ م) صاحب‌داد عکاس، عبدالجبار رسام، محمد حسين ضيايي، محمد سعيد بدخشي، محمد آصف مايل، قاري دوست محمد، سيد عبدالله، محمد کبير ضيايي.

د ډرامو ليکونکي يا ترجمه کوونکي: فيض محمد زکريا، صلاح الدين سلجوقي، حسن سليمي، بدري بيگ، علي افندي، ضيا همايون (هندي) حافظ نور محمد وو.

دوې نوې ډرامې لکه مادر وطن (د کاظم هاشمي پېښې) مسابقه، خواب و بيداري (د معارفو د شاگردانو پېښې) ۱۹۲۳ م د پغمان د تمثيل په صحنه کې ونييلې سوې او بيا په ۱۹۲۴ م د پغمان په جشن کې د مجمع ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو يوه ډرامه او بله «صحت‌های اخلاقي» پر صحنه ښکاره سوې.

د ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م په جشن کې د «بچه بي پدر» او «تربيه پدر» او «محاكمه حکمرانان» او «فتح تهل» او «فتح اندلس» (د عبدالحق حامد ترک ليک او د سلطان احمد شيرزوی ترجمه) ډرامې ونييلې سوې، خو چې په ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م د اوسني آريانا په لیسې کې د «جهل را همينجا کشتند» او د «رفع حجاب» او «وصلت اجباري» ډرامې هم تمثيل سوې، چې په اکثر و دغو صحنو کې د موسيقي ډايرکتوران استاد قاسم يا استاد غلام حميد ناتيکي وو. (۳)

بیرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایی، تسمی، مولوی غلام محمد معلم، فرخ (۱۹۷۷م) صاحب‌داد عکاس، عبدالجبار یی، محمد سعید بدخشی، محمد آصف سید عبدالله، محمد کبیر ضیایی.

مرجمه کوونکي: فیض محمد زکریا، بن سلیمی، بدری بیگ، علي افندي، ر محمد وو.

مادروطن (دکاظم هاشمي پېښې) معارفو د شاگردانو پېښې) ۱۹۲۳م د سې وېښلې سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو یوه (ملاقی) پر صحنه ښکاره سوې.

جشن کې د «بچه بی پدر» او «تربیه مان» او «فتح تهل» او «فتح اندلس»

د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۷ م د اوسنی آریانا په

سنا کشتند» اود «رفیع حجاب» او تمثیل سوې. چې په اکثر و دغو صحنو

ستاد قاسم یا استاد غلام حسین ناتکی

په ۱۹۲۳ م د پغمان د ودانیو نظامنامه خپره سوه اود هغه ځای په عمومی باغ کې یوه ودانی د سینما تیاتر لپاره او د اولمپیک سر خلاصی جمنازیوم هم جوړ سو، چې د جشن د شپو لوړې یادې سوې ډرامې هلته ښکاره کېدې.

د افغانستان تر ارتجاعی اغتشاش وروسته دغه اقدامات د تمثیل د هنر لپاره سوې دي:

په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د سینما تیاتر او فلم لایحه خپره سوه.

په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د صحنې اساسنامه راووتله

په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م د «افغان نندارې» په نامه یوه تمثیلی او سینمایی موسسه، د یوې لویې نمایشي دانی سره، د کابل د چمن په سیمه کې جوړه سوه، چې افغانی اداکاران ځینی داستانونه پکې تمثیلوي اود اولیت په لحاظ دغه ډرامې مشهورې دي:

«مکن همشیره گریان» د محمد حیدر نیشان منظومه ډرامه ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م.

«متخصص سالون» د رشید لطیفی لیک ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م.

«مردان پارو پامیزاد» د احمد علي کهزاد لیک ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م.

«عسکر جوان» د محمد عثمان صدقي لیک ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م.

«فرزندان آریانا او شاگرد کبابی» دوی ډرامې د عبدالرحمن پژواک

لیک ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰ م.

«عاطفه او پولیس ۱۰۲» دوی ډرامې د صدقي لیک ۱۳۲۲ ش

۱۹۴۳ م.

«میراث او دو صنعت کار» ډرامې د لطیفی لیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴ م.

«داماد» د ناصر غرغښت لیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴ م.

«کار بر اصل» د عبدالروف بېنوا لیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴ م.

«للا ملنگ» د عبدالغفور بربینا لیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴ م.

ددې دورې مشهور پېښندویان (ممثلان) دا دي: عبدالرشید جلیا، عبدالحمید جلیا، عبدالقیوم بې سډ، عبداللطیف نشاط، محمد اکبر نادم، عبدالرحمن بیښا، نیک محمد قایل، احمد ضیا، محمد اکرم نقاش، شکیب، مونس، محمد جان، محمد نعیم فرحان، عبدالقادر فرخ، حبیبه عسکر، خورشید دجلاد لور، مزیده سرور د محمد قاسم لور.

اوس د اطلاعاتو او کلتور په وزارت کې یو خاص د کلتور ریاست هم سته، چې علاوه پر نورو هنري کارو د تمثیل هنر هم روزي او هر وخت په کابل او نورو ولایاتو کې په پښتو او دري ځینې ډرامې په صحنه کې خلکو ته ښيي.

ماخذ:

- (۱) بربینا: قصه ها و افسانه ها ۷۷ کابل ۱۳۵۲ ش.
- یا ورسکې: سفارت روسیه، تزاري بدریار امیر شیر علي خان ۵۳ کابل ۱۳۴۷ ش.
- غلام حضرت کوشان: آریانا مجله شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش کابل. هنر تمثیل در افغانستان ۸ د کابل چاپ ۱۳۵۸ ش. ابراهیم خلیل: مزارات شهر کابل ۱۹۷ د کابل چاپ ۱۳۳۹ ش. امان افغان، کابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
- (۲) کوشان: هنر تمثیل تر ۱۳ مخ وروسته
- (۳) هنر تمثیل ۶۰

ف بېنوا ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴ م.

برېښنالیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴ م.

تسندويان (ممثلان) دا دي: عبدالرشيد
يدالقيوم بې سد، عبداللطيف نشاط،
هن بينا، نيك محمد قايل، احمد ضيا،
مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان،
مکر، خورشيد دجلاد لور، مزیده سرور

تور په وزارت کې يو خاص د کلتور
پرنور و هنري کارو د تمثيل هنر هم روزي
ولاياتو کې په پښتو او دري ځينې ډرامې

(۴) ساز و آواز، اتني

د موسيقي او ترنم په هنر کې هم افغانستان، د فرهنگونو د سره
گډېدلوسيمه وه او په شلمه سدي کې موږ دلته د ساز و آواز او تنگ
تکور، درې مهم عناصر ټاکلای سواي:
لومړی: د خراساني ساز و آواز راپاته سوي عناصر.
دوهم: د هندي موسيقي سره مشترک عناصر.
درېم: خپل مقامي د پښتو او دري او نورو لهجو عوامي بدلې او
سازونه.

۱. د خراسان د موسيقي قديم مقامات چې د غزنويانو او
غوريانو او تيموريانو د عصر خلکو روزلي وو او د بيهقي په قول به
«مطرب او قوال»^(۱) هغه په ساز و آواز کې سره را اوډل، تراوسه لاهم
لږ و ډېر په خلکو کې پاته دي. دغه مقامونه (راگونه) دوولس وو:

۷۷ کابل ۱۳۵۲ ش.

بدر بار امير شير علي خان ۵۳ کابل ۱۳۴۷ ش.

شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش کابل. هنر تمثيل

۱۳۵ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر کابل ۱۹۷

کابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.

روسته.

رهاوي، حسيني، راست، حجاز، بزرگ، کوچک، عراق، اصفهان، نوا، عشاق، زنگوله، بوسليک.

دغه هر مقام دوي شعبي (= راگني) درلودې، چې يوه به خيره (پست) او بله ډډه (بلند) وه او گرده شعبي چې د دغو دوولسو مقاماتو څخه جوړېدې (۲۴) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د يوې شعبي خيره او د بلې شعبي ډډ سره گډ سي، له هغه څخه ((آوازه)) جوړېږي. او دغه (۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبي او (۶) آوازي خورا ډېرې ځانگې هم لري، چې د موسيقي په کتابو کې شرح سوي دي.

۲. د اسلامي دورې د خراسان او بيا د افغانستان سيمي شرقاً له هنده سره نښتي وې او له دې پلوه يې ډېرې مدني او کلتوري اغېزې منلي دي.

دهند آريايي خلکو خو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د يوناني موسيقي کلمې پر ځای د سنگيت Sangita کلمه درلوده، چې د راگ RAGA او تال TALA او نريتيه Nritya يعنې مقام او اصول او رقص مجموعه وه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع گانه. ځکه چې دده نوم سميشور Somesvara (= شيو) هم و، نو گرده راگونه او راگني Ragini چې دده په هنري مکتب کې پاللي سوي و هغه يې سميشورمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې مکتبه هم را پيدا سوه، چې گرده سنگيت څلور مکتبه لري. په هندي ژبو کې آهنگ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې گرده اووه سُر دي:

لکه د طاوس ریغ.	SUR, KHADJA	(۱) کهرج (سُر)
لکه د پيپها ریغ (یوهندي مرغه)	RIKHBHA	(۲) رکهب
لکه د پسه ریغ	GANDHARA	(۳) گندهار
لکه د کلنگ ریغ (یو مرغه)	MADHYAMA	(۴) مدهم
لکه د کوبل ریغ (یوهندي مرغه)	PANCHAMA	(۵) پنچم
لکه د آس ششني.	DHAIVATA	(۶) دهیوت
لکه د فیل ریغ	NISHADA	(۷) نکهاد

له دغو اوونومو څخه یې لومړی توری را اخیستی دی:

((سو - ري - گه - مه - په - ده - ني)) = سرگم. او دغه نوسپتک

Saptaka یعنی اووه اصله بولي، چې په ترتیب له اوله نری آواز (څیر)

شروع کېږي او بیا په تدریج تر اوومه پورې جگېږي، چې درې څیر -

منځنی - ډډ ریغونه یې گرام Grama (اصل) دی.

هندي سنگیت د بهر ته BHARATA په قول - چې په لومړی

میلا دی سدی کې اوسېدی او دده مکتب بهر ته مت بولي - شپږ

راگه RAGA (مقام) دی، چې هر راگ پنځه راگني RAGINI (یعني

مایني) او اته پُتره PUTRA یعنی زامن او هر زوی یوه بهارجا

BHARYA (ماینه) لري، او گرده (۹۰) کېږي. شپږ راگه دادی: (۲)

۱ بهیرون Bhairon ۱ راگ + ۵ راگني + ۸ پتر + ۱ بهارجا = ۱۵

۲ مالکوس Malakausa // // // //

۳ هندول Hindola // // // //

۴ سري راگ Sri Raga // // // //

۵ میگه راگ Megh Raga // // // //

۶ دپک راگ Dipaka Raga // // // //

ټوله = ۹۰

ت، حجاز، بزرگ، کوچک، عراق،
له، بوسلیک.

عبي (= راگني) درلودې، چې یوه به څیره

وه او گرده شعبي چې د دغو دوولسو

(۲۱) دي او هره شعبه بیا نغمې لري او که د

شعبي ډډ سره گډ سي، له هغه څخه

(۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبي او (۶) آوازي

ي، چې د موسیقۍ په کتابو کې شرح سوي

سان او بیا د افغانستان سیمې شرقاً له

اوله دې پلوه یې ډېرې مدني او کلتوري

تو د خپل زاړه آریایي تمدن په پوهنه کې د

رځای د سنگیت Sangita کلمه درلوده،

TALA او نریتیه Nritya یعنی مقام او

یوه او مهادیو (لوی معبود) یې د هغه واضع

سمیشور Somesvara (= شیوا) هم و، نو

Raga چې دده په هنري مکتب کې پاللي

مت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې

په گرده سنگیت څلور مکتبه لري.

سنگ او نغمې ته سُر SUR وایي، چې گرده

په لوړ ډول د مملکت په غربي برخو کې خراساني سندرې او په شرقي پلو کې د پښتو سندرې له هندي راگونوسره گډې ويلې کېدې. خو چې په شلمه پېړۍ کې په هند کې د اروپايي مدنيت او صنعت له خپرېدلو سره د گرامافون او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي موسيقي سازونه (ټنگ ټکور) او بڼونه (راگونه) يې له لمر خاته څخه په گرده افغانستان کې خپاره کړل او په افغاني دربارونو کې هم د هندي موسيقي راگونو په فارسي يا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په ۱۸۸۱ م کال چې امير عبدالرحمن د کابل د علم گنج په باغ کې دخپلو زامنو د سنتي بنادي جوړه کړې وه.^(۳) مولوی احمد جان ((تاجر)) قندهاری د دې جشن په توصيفي قصيده کې دواړه ډلې سازندگان يادوي:

يکطرف لوليان هند نژاد
جان فزا، از ترانه شيرين...
يکطرف نغمه های ايراني
داده دل راتسلی و تسکين..

د کابل د خرابات او د قندهار په تويخانه او مسليانو کې ځينې خاصې کورنۍ وې، چې د هندي موسيقي ويونکي او خپروونکي وو. لکه په کابل کې استاد قاسم کورنۍ د هندي ساز استادان او استاد کام الدين او قربانعلي د خراساني موسيقي استادان. او په قندهار کې د حکيم کاکو کورنۍ او په پېښور کې د عبدالقدير خان ربابۍ کورنۍ چې استاد پذير خان دده زوی مشهور سرينده نواز و، استاد بهرام خان په طبه وهلوکې استاد، اکرم خان او سبز علي خان مشهور سندر غاړي وو، د هرات حيدرو شش تار په تکره گوتو واهه.

په غربي برخو کې خراساني سندرې او په
 نږدې له هندي راگونوسره گډې ويلې کېدې.
 په هند کې د اروپايي مدنيت او صنعت له
 نږدې او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي
 کور) او ږغونه (راگونه) يې له لمر خاته څخه
 خپاره کړل او په افغاني دربارونو کې هم
 په فارسي يا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په
 عبدالرحمن د کابل د علم گنج په باغ کې
 سادي جوړه کړې وه. (۳) مولوی احمد جان
 عشن په توصيفي قصيده کې دواړه ډلې

اد
 ین...
 انی
 کین..

د قندهار په توپخانه او مسليانو کې ځينې
 هندي موسيقي ويونکي او خپروونکي وو.
 قاسم کورنۍ د هندي ساز استادان او استاد
 خراساني موسيقي استادان. او په قندهار
 ټی او په پېښور کې د عبدالقدير خان
 پذيرخان دده زوی مشهور سرينده نواز و،
 وهلوکې استاد، اکرم خان او سبز علي خان
 هرات حیدرو شش تار په تکره گوتو واهه.

پښتو سندرې:

اساساً خو په پښتو ژبه کې درې هنري مظاهر: شعر او موسيقي
 او رقص (اتن) ډېر سره تړلي راغلي دي. د پښتو د عوامي منظوماتو
 جوړښت (سيستم) خو له قديمه سيلابو تونيك و يعنی شاعرانو به
 دخپل نظم د ټوټو سيلاب او هجا Syllable + آهنگ يعنی تون Tone
 په لحاظ يو عروزی سيستم درلود، چې دمنظوماتو موزونيت
 Rhythm او تقارن Symmetry به يې دمحتوا او ترنم په ساتنه کې
 خوندي کول. يعنی شاعر آزادو، چې دخپل نظم ټوټې دهجاوو د شمېر په
 لحاظ داسی سره و اوډي، چې وزن او هم آهنگ Tonic ولری او په اتن
 (رقص) کې لاهم د انساني بدن له ښکليو حرکاتو سره برابري وي.

په پښتو منظوماتو کې د ظاهري جوړښت له پلوه تر اوسه له
 څلورو هجاوو څخه بيا تر شل سيلابي ټوټو (مسيرو) پورې اوولس
 (۱۷) بحرونه ضبط سوي دي، چې له دغو څخه تقريباً سل وزنه د
 آهنگ او ترنم په لحاظ را ايستل کېږي، (۴) او بنايي چې په سوو نور
 وزنونه په پښتو سيلابو تونيك سيستم کې وي، چې تر اوسه په بشپړه
 توگه لانه وي سره راټول سوي.

په پښتو عامی سندرو کې چې تراوسه بېخی لږ تر لیک و چاپ
 لاندې راغلي دي: بدله، کسرواله سپره بدله، لوبه (بگتۍ)، چاربيتته،
 نيمکۍ (سروکۍ) رباعي، ناره، لنډۍ (ټپه) ترانه، غاړه، ږغ گرده
 شمېرلې هجاوې او آهنگونه لري، چې د موسيقي له ټاکلو ږغونو او
 کله د اتن له خاصو حرکتونو سره سم وي.

د اتني اقسام گرده دموسيقي له لارو سره اړخ لگوي، او موزوني د «اتني نارې» لري. نو يوه ټوټه چې هم وزن لري او هم آهنگ، «خانيني» يا «لازه» يا «نغ» يا «شان» بولي.

کله کله «سپري بدلې» هم په خاصو خپلو آهنگونو په دسته جمعي ډول ويلې کېږي او د هرې بدلې مسري (ټوټه) يو سړی په خواږه نغ وايي، چې يوه مسري خلاسه سي، نو يې کسر گرده په گډه تکرار وي.

د بنځو ايشله يوه بنځه کله د آهنگي نارو سره کوي او کله د نرو د اتني نارې يو سړی په لوړ خواږه نغ وايي. د نقلو او قصو، عشقي يا حماسي نارې هم وزن او آهنگ لري، چې قصه کوونکي يې د قصې د نثري برخې په منځ کې پر خپلو ځايو باندي په موزونو آهنگي غاړو لولي.

اتنونه:

اتني هغه فردي يا دسته جمعي د بدن مرتب او ښکلي حرکات دي، چې په عربي رقص او په انگرېزي ډانس Dance ورته وايي. ځيني پښتانه دنرو اتني (گډا) او د بنځو دا (نڅا) بولي، چې په کندهار کې د بنځو اتني ته «ايشله Ishala» وايي. د پښتونخوا په ځېنې سيمو او د ږوب په ناوه کې کله کله د نرو او بنځو اتني په گډه کېږي، چې په کاکړو کې يې «کمره امی» يا گډه امی يا برگه امی او نور پښتانه يې «برگ اتني» بولي.

د اتني راز راز حرکتونه، سوکه سوکه - ياژر - ژر اوښتونه، د لاسو، سر، اوږو، ملا او پښو ښوروني ټول د اتني ډولونه سره بېلوي، لکه:

شالکی: د پښین اوږوب په ناوه کې، ورو ورو دوه قدمه پر مخ او دوه پر شا، چې کله غلی اتن هم بلل کېږي.

د یوې اوږې اتن = یو اړخه اتن: په شالکی شروع کېږي، بیا ورو ورو چټک سی.

د غبرگو اوږو اتن = دوه اړخه اتن: د یوې اوږې اتن په پای کې، دغه ډېرې تودې او خورا چټکې بنورېدنې دي او دم هم خپل ډول په خورا درزا ژر ژر ورسره ډمبوي.

شاپاتري: د ډوب د خلکو اتن دی، چې بې ډوله او سورنا، تشې غاړې پکې ویلې کېږي.

شین اتن: د کاکړو په سیمو کې بې ډوله او سورنا خورا چټک اتن، چې ورو ورو له شالکي څخه شروع سي، بیا د خورا مستی عروج او د غبرگو اوږو اتن ته ورسېږي.

برگ اتن = گډه امی = کمره امی: د بنځو او نرو گډ اتن دی، چې لکه شین اتن سوکه شروع سي، بیا نود مستی او غورځنگ لوړې څوکې ته ورسېږي.

طالبني اتن: بې ډوله او سورنا تش په غږې او غومبر سره د طالبانو په بنډار کې اچول کېږي، چې یو بیرغ یې هم په منځ کې وي. درې قدمه پر شا او مخ ځي، ورو - ورو تودېږي.

درې پلۍ: د کندهار او پښین ترمنځ رواج لري درې درې پله له ډاله او نارو سره کېږي.

له پښینه تر هرنايي د پښتونخوا په جنوبي سیمو کې څو ډوله اتیونه سته چې لبه LBA یا لوبه یې بولی لکه:

خوره لبه: د هرنايي د ترينانو دوه قدمه ورو بې ډوله او سورنا اتني.

هوم لبه: دوه قدمه سوکه اتني د بدلو سره.

اړو يا لبه: د هرنايي د ترينانو اتني د نارو سره.

خورکي لبه: د هرنايي د بنځو لږ چټک اتني د بدلو سره.

دومړي لبه: د کاکړو د سنزر خيلو اتني، د ډول او سريندي يا

چغکي سره.

ايشله: په کندهارکي د بنځو خاص اتني دي، چې يوه يوه بنځه له

جمعسته راوړي او په منځ کې رقص کوي، کله کله لنډې او کله د اتني

غاړې او کله فکاهي خبرې ورسره وايي او که دغه اتني په گډه بنځي

وکي نو يې په جنوبي پښتونخوا کې شله Shila بولي.

گلوييا: د جنوبي پښتونخوا د بنځو اتني د دريې او کسرونو او

ټوکو سره.

دمنگي اتني: کله چې کليوالې نجلۍ منگي گودر ته وږي، نو په

گډه ورو ورو اتني کوي او منگي ته راز راز حرکتونه ورکوي، عاشقانه

لنډې وايي، او مستې نارې کوي.

د اتني د سرود آلات ډول، سورنا، سرينده، دريه، شپېلۍ، چغکه

دي او کله کله د لاسو پرک يا د ټوپک ډز يا چک چکې هم ښه برخه

پکې لري. ډول وهونکي هم يا ډولچي د سورنا وهونکي سورنا چي

بولي، چې هم د ډول په ريغ گرده اتني اداره کوي. هغه څوک چې اتني

کوي، اتني چي، اتني باس، ناڅگر، رڅخي بلل کېږي، چې د ځوانانو

څڼې غوړې او خپرې وي. کميس او پرتوگ اغوندي، ملا په رنگه

دسمال تړي، په لاسو کې يې رنگه دسملونه وي، بنځې چې ايشله

کوي، سپک پرونی او فاخر کالي اغوندي او کله پایزیب هم په پښو کوي او هر اتني یو ((میر)) هم لري، چې اتني چیانو ته بولی ورکوي. (۵)
د اتني سندري عموماً عشقي، حماسي، فکاهي او کله تاریخي یا طنزي وي چې د پښتو د شفاهي ادب یوه ارزښتمنه پانگه ده.

* * *

په دې اوسني وختو کې د سندر غاړو دوي ډلې په افغانستان کې سته او کله چې راډیو په ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰ م او بیا افغان نندارې په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م او بیا تلویزیون په ۱۳۵۷ ش ۱۹۷۸ م شروع سول، نو دغو دوو ډلو بڼه وده کړې ده، چې لږ و ډېر یې موسیقي ته له هندي ډوله څخه مقامي رنگ ورکړی دی:

لومړی: پيشه کار سندر غاړي چې هندي راگونه یا مقامي سندري په دري ژبه یا پښتو لولي، او مشهور یې استاد قاسم (۱۸۸۴، ۱۹۵۶ م) استاد غلام حسین د عطا حسین زوی (۱۸۸۶، ۱۹۶۸ م) نبي گل (مړ کابل ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م) غلام دستگیر شیدا (مړ کابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰)، د قندهار کریم کاکو (د ۱۹۳۵ م حدود) د مردان صحبت خان (مړ ۱۹۴۲ م) استاد نتهو (ژوندی) استاد سیر آهنگ محمد حسین (ژوندی). استاد دری لوگری، استاد محمد عمر (مړ ۱۳۵۹ ش) او استاد محمد اکرم (ربابیان)، غلام حسن تیراوال سرینده وهونکی، فقیر حسن وایلن وهونکی، د قندهار سلیم، د خوست میر سلام، جلیل ځلاند، حفیظ الله خیال، رحیم غمزده، اول میر، هم آهنگ، قمرگله، رحیم بخش، سارا ځلاند، خان قره باغی.

کله کله افغاني هنرمندان په فني ډگر کې د ونې پر مخ تللي دي، چې دهند په موسيقي کې هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام بندگي خان بنگښ چې رباب يې د سرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م حدود) او دده زوی غلام علي خان او لمسی حافظ علي خان هم مشهور سرود نوازان وو^(۶)

دغسی هم دکشمير يو خواننده چې ستارجو نومېدی، د ۱۸۸۰ م په حدودو کې کابل ته راغی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په خرابات کې په ۱۳۰۲ ق ۱۸۸۴ م وزيرېدی او دموسيقي په هنر کې د ونې استاد سو، چې هندي موسيقي يې د افغاني مقامي لارو سره گډ کړی او يو خاص طرز يې راو ايستی چې په کابل کې په «طرز قاسم» مشهور دی. ده موسيقي له ادب سره نښلولی دی او له فارسي اشعارو څخه به يې پر موقع داسې بيتونه د موسيقي په پردو کې ويل، چې حسب الحال به وو. استاد قاسم ډېر شاگردان په دې طرز کې وروزل او د کابل د پنځو شاهانو د دربار خواننده و (وفات، کابل ۲۲ سنبله ۱۳۳۵ ش ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد يعقوب قاسمي د خپل پلار د طرز مروج و او اوس استاد محمد حسين سر آهنگگ د استاد غلام حسين زوی په هندي موسيقي کې استاد گڼل کېږي.

دوهم: شوقي سندر غاړي، چې مشهور يې ميرزا نظر (د ۱۹۲۹ م حدود) استاد عبدالغفور برېښنا (مې، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق فطرت (ناشناس)، کریم هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی نواز زکريا، شاه ولي، احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش، هنگامه، سيما ترانه، احمد مرید او نور.

ان په فني ډگر کې د ونې پر مخ تللي دي، هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام باب يې د سرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م لملي خان او لمسی حافظ علي خان هم

خواننده چې ستارگو نومېدئ، د ۱۸۸۰ م غۍ، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په ۱۸۸۴ م وزيرېدئ او د موسيقي په هنر کې د افغاني مقامي لارو سره يې راو ايستئ چې په کابل کې په «طرز موسيقي له ادب سره نښلولئ دئ او له

په پر موقع داسې بيتونه د موسيقي په پردو مال به وو. استاد قاسم ډېر شاگردان په دې د پښخو شاهانو د دربار خواننده و (وفات، ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد يعقوب قاسمي و او اوس استاد محمد حسين سر آهنگ د هندي موسيقي کې استاد گڼل کېږي.

غاري، چې مشهور يې ميرزا نظر (د ۱۹۲۹ م) برېښنا (مې، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساريان، نى احمد ولي، ارمان، ظاهر هويدا، مهوش، مد مرید او نور.

دموسيقي آلات:

د افغانستان د شلمې سدي په ساز و آواز کې دغه آلات مستعمل دي، چې اکثر له پخوا څخه را پاته دي:

۱. ضريبی: لکه ډول، ډولکۍ، ډومبکۍ (زير بغلي) دريه (داريال يا چنبه) ډمامه، ډوپړۍ (طبله) تُمبل، نغاره، منگۍ او تيم وهل.
۲. نفسي (ساهي): لکه نل (نۍ)، شپېلۍ (نای)، توله، تولکه، سورنا، بڼکر، کرنا، دروئ، بين، باجه، توری (لکه شپېلۍ)، تروم، بوغۍ (بوق) تيمچه، مشکۍ، باجه، ارمونيه، مورلۍ.
۳. اوتار (اهترازي): لکه رباب، تنبور، غږکه (غچک)، سارنگۍ، چنگ، دلربا، دنبوره (دوتار) سنتور، ستار، سرينده.

ماخذ:

- (۱) تاريخ بيهقي ۸۰ د مشهد چاپ ۱۳۵۰ ش.
- (۲) تحفة البهادر / ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۹۶، طبع بنياد فرهنگ ايران. غياث ۳۶۹.
- (۳) فيض محمد: سراج التواريخ ۳/۳۹۲ د کابل چاپ ۱۳۳۳ ق.
- (۴) پوهاند عبدالشکور رشاد: د پښتو نظم عروضي سيستم (خطي)
- (۵) سيال کاکړي: فولکلوري سوغات: د کوټې چاپ ۱۹۷۸ م. کاکړۍ د کوټې چاپ ۱۹۷۳.
- غلام محی الدين ملگری: پښتني اتنونه د کابل چاپ ۱۳۵۲ ش.
- حبيب الله رفيع: دخلکو سندرې، د کابل چاپ ۱۳۴۹ ش.
- (۶) نعيم کوثر: د ډهلي د آجکل مجله، اگست ۱۹۵۶ م.

(۵)

ودانۍ او معماري

د منځنۍ آسیاد معمارۍ فن له لسمې سدی څخه بیا د هرات د تیموریانو تر وختو پورې خورا غوړېدلې و، چې نمونې یې د غزني او جام او دهرات منارې او نورې ودانۍ دي. د اتلسمې سدی په منځ کې چې احمد شاه دراني بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه کړه نو بیا د ودانۍ فن لږ و غوړېدې او دلته موږ وینو، چې د کابل او قندهار او هرات د معمارانو کورنیو خپله هنر نمایي بیا په ودانیو کې ښکاره کړې ده او درې د معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:

لومړۍ: د خراسان قدیم سبک چې دهرات د تیموریانو په عصر (شپاړسمه پېړۍ) کې تکمیل سوې و.

دوهم: د مقامي کلاوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې خاورې او ډبرې وې.

دریم: دهند داسلامي سلطنت او مغولي شاهانو د ودانیو اثر چې (خراساني + هندي) سبک يې گڼلای سو.

ددغو معماري ډولونو په ودانیو کې اکثر پخه خښته، اومه خښته، گچ، تیره، اهاک، سارو، خاوره او دای استعمالېده او د اقلیمي او اجتماعي اوضاعو په لحاظ يې غټ او پلن او جگ دېوالونه او په کابل کې د لرگو ودانی، خوپه نورو ځایو کې د پخو یا اومه خښتو پوښښونه او زریې جوړېدې. د کابل په گرده سیمه کې د لرگو سره نښتې ودانی د لرگي د تزئیناتو سره رواج وې، خو دکندهار د پخو خښتو پوښښ چې په گچو سره نښلول کېږي، تر اوسه ژوندی دی. په هرات او شمالي سیمو کې د اومه خښتو دزریې پوښښونه له اقلیمي اوضاعو سره مقاومت کولای سي او د کابل او هندوکش په سیمو کې چې زلزلې پېښېږي، عمومي ودانی له لرگوڅخه جوړېږي.

د ودانیو دننه دېوالونه او چتونه په سپینو گچو یا رنگه گلکاریو او تصاویرو ښکلي کېدل، د کندهار د گچو نقاشي او هندسي شکلونه او ډول ډول گلکاری، ډبرې نفیسې وې، د هرات دمقرنس سازی کار، د قدیم نفیس هنر نمایندگي کوله، د غزني نقاشانو د کابل د سیمو د ودانیو چتونه او دیوالونه په ښکلي رنگ او ډول انځور ول او کله کله به ښښه کاري هم پکښې کېده اوسپین گچي دېوالونه به په طلا یا د طلق په ټوټو افشان کېدل.

لکه چې دمخه وویل سوه، د کلیو کلاوې به د پخو خټو څخه په دای (پخسه) داسې ټینګې او ښکلې ودانېدې، چې په سدیو به يې د

(۵)

۵-۱-۱ وده او معماري

ساری فن له لسمې سدی څخه بیا د هرات د خورا غوړېدلې و، چې نمونې يې د غزني او نورې ودانی دي. د اتلسمې سدی په منځ بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه. ډېر وغوړېدې او دلته مور وینو، چې د کابل زانو کورنیو خپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې معماري ډولونه پکښې لیدل کېږي: سیم سبک چې د هرات د تیموریانو په عصر میل سوی و. وو او برجونو ښکلې ودانی چې مواد يې

باران، واورې او نورو طبيعي آفاتو، سيلو او زلزلو سره مقابله كوله او نړول به يې خورا گران كار و، خټه يې داسې پخوله، چې اول به يې يومن وچه خاوره له اوبو سره گډه كړه، بيا به يې دونې سره واپوله او تر پنبو لاندې به يې پخه كړه، چې بېرته به يې تول هغه يو من و.

په كابل كې د اتلسم قرن په آخرو كې د قندهار د معمارانو يوه مشهوره كورنۍ راغلې وه، چې مشري محمد ياسين معمار و،^(۱) له دوى څخه په كندهار كې د احمدشاه دراني گنبد او د چارسو لويه گنبد او د كندهار د شاه جامع او د خرقې شريفې گنبد او جامع او زره جامع او دمير هزار جامع عمارتونه او په نونسم قرن كې د كهنډلخان جامع پاته دي او كله چې كابل ته راغله، دلته يې د كابل د بالاحصار كلاوې بيا جوړې كړې، د تيمورشاه گنبد او د تميم انصار او عاشقان و عارفان زړې ودانۍ هم ددوى په لاس جوړې سوې، د باغ بالا اوارگ ځينې ودانۍ، د جلال آباد د حكومتي باغ او د خلم د باغ جهان نما او د كندهار د منزل باغ او كوكران ودانۍ هم ددغه هنر نمونې دي.

په شلم قرن كې ددې كورنۍ معماران محمد يعقوب خان، عبدالصمد خان، غلام علي خان، عبدالله خان او په كندهار كې استاد يار محمد خان او نعيم جان وو، چې د ميرويس بابا گنبد يې په ۱۹۳۰ م جوړه كړه.

(۱) عزيزالدين وكيلى: تيمورشاه ۴۹۷/۲ كابل چاپ ۱۳۴۶ ش.

(۶)

د کالیو صنعت

د نونسم قرن تر نیمایی پورې د افغانستان د خلکو کالی، دخپلو لاسو جوړ کړي کالی وو، چې له سپنسیو او اینخیو یا ورېنمو څخه به اوډل کېده لکه: کرباس، الچه، پتو، شوی، کپش، قاقمه، کُرک، برکه، ورېنمیننه نرمه، دسمالونه، کلاغی، قناویز، لونگی، بشرویه او نور...

ددغو لاسي صنایعو مرکزونه هرات، فراه، هلمند، کابل، ننګرهار، لغمان او د شمالی سیمو کلي او ښارونه وو، خو کله چې په دغو وختو کې دهند او روس له پلوه دماشیني مصنوعاتو تجارت شروع سو، نو په ورو ورو دغه لاسي داخلي مصنوعات لږ یا وړک سول، دهرات او کابل د ورېنمینو او وړینو کالو او پتوانو

دستگاهونه و تړل سوه، د نخي ټوکرانو او کرباسو صنعت مړ سو، فقط په شمالي ولاياتو کې لاتر اوسه هم فقط د چينو لپاره د ورېښمينې يا نخي الچې جوړولو صنعت ژوندی دی او په داخلي ماشيني برقي کارخانو کې د اغوستلو ټوکران د ونې اودل کېږي، چې د لاسي نساجی، نفيس صنعت يې نابود کړی دی.

د غزني او کابل او نورو سروسيمو د پوستين دوزی صنعت تر اوسه پاته دی، چې د پسونو ياد قره قل يا گيدرې او خفک له پوستو څخه ډېر نفيس پوستينونه او پوستينچې، دسکلې، جورابې يا خولۍ جوړېږي. او د ستنې په ورېښمو گنډلو گل کاريو ښکلي کېږي. (۱)

پر کاليو باندي د قندهار د خامک دوزی ورېښمين نقشونه او گلونه يا د خوليو زرينې او د گلابتونو گلکاری د لاسي صنايعو يوه نفيسه څانگه ده، چې تر اوسه لاهم ژوندی پاته ده.

د کراستي څخه نفيس کوسي او کوچۍ هم په هلمند، فراه، سيستان، قندهار، غور او نورو سروسيمو کې د اغوستلو لپاره جوړېږي او د ژمي دبالاپوښ کار ورکوي. د کابل د پشمي پتوگانو صنعت د ونې نفيس و، چې په ماشيني وسايلو يې هم اوس هغسې جوړونه گرانه ده. دې پتوگانو به تور، سپين او شكري رنگونه درلودل او خورا سپک او تاوده وو.

(۱) آريانا دايره المعارف ۳ / ۲۳۷۰ د کابل چاپ ۱۹۵۶ م.

(۷)

مفروشات

د ډول ډول رنگه اوساده مفروشاتو جوړونه د افغانستان دخلکو
يو قدیم صنعت دی، چې په شلمه پيړۍ کې هم ژوندی پاته دی،
داخلي او خارجي بازار لري.

۱- غالی اودل:

چې د هندوکش په شمالی ولایاتو کې له بدخشانه تر میمنې او
هراته، خورا نفیسي او پنډې ټینګې د پایښت وړ رنگینې غالی
جوړېږي او اوس لویې او کوچنۍ خارج ته هم صادرېږي، د جوړولو
مواد یې سپنسي، اورته، وړی او مختلف نباتي او معدني رنگونه
دي. مشهور انواع یې موری، قزل ایاقی، آقچه یی، هراتی دی. اکثر
یې بنځې اوبي.

۲- کمبلی او تڼرونه:

دا صنعت هم له پخوا څخه ژوندی پاته دی، رنگینې کمبلی او تڼرونه له سپنسیو او اینڅیو څخه اوبې، اکثر یې په هندسي او لوزي انځورونو بنکلي کېږي، چې لوی مرکز یې د افغانستان مرکزي یاشمالي سیمې دي، هغسې خو نو هرڅوک دخپل احتیاج لپاره کمبلی او تڼرونه ځانته جوړوي.

۳- کراسته:

دا هم له وړیو څخه بې له اودنې په خاصه توګه او مینلو او لندولو داسې جوړوي، چې وړی پخپله سره نښلي او د باندې رنگینې یا ساده ګل کاری پرې کوي، دسروسیمو لپاره ډېر ښه فرش ځنې جوړوي او کله چې له پت څخه جوړه سي، نو خورا نفیسه او پسته وي. په بدخشان، هلمند، فراه، او کندهار کې ښې کراستې جوړېږي، چې کله خارج ته هم صادرېږي.

د کندهار دکراستو د توشکانو صنعت دېرش کاله پخوا لاژوندی و، چې د خونو د ژمي د فرش لپاره به یې یو راز سپین منقش او ډولي توشکان په خورا ښکلو رنگو جوړوله او خاص صنعت کاران یې لرل.

(۸)

سنگتراشي او حكاكي

د ډبرو تراشلو هنر له قديمه په افغانستان کې و، ځکه چې ددې سيمي غرونه او کانونه هر راز بڼکلي او قيمتي ډبرې لري. د غزني د سپين مرمر بڼکلي نمونې تر اوسه لاهم پاته دي. د هرات د تورې ډبرې صنعت او پر دغو ډبرو رازراز نقشونه او ليکونه، د گازرگاه د ځينو قبرو پر شنختو باندې د سنگتراشي او خطاطۍ بهترين او نادرالمثاله بقايا دي.

په شمله سدي کې هم دغه صنعت لږو ډبرو ژوندی و، په کندهار کې د سپينومرو او د شاه مقصود د ژيرو نفيسو ډبرو کار، خاص بازار درلود او تر اوسه لاهم دا صنعت پاته دی. د کابل، غزني، هرات، کندهار، بلخ، پر ځينو راپاتو شنختو باندې په بڼکلي خط او

گل کارۍ سپين ياتور مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته يې دهنر يوه ښکلې او نفيسه خوش نمايه نخبه ده.

په دغو انځوروسو ښويو او رنگينو ډبرو به د ودانيو دننه او دباندې دپوالونه هم ښکلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيرې ډبرې د مشهور کان تسبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او منبرونه، د ماڼيو د دپوالو لاندې برخې او تشکونه او دروازې به د سپين مرمر څخه جوړېدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او هرات د شلمې سدي په ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ دښکلا په لحاظ د ليدلو وړ دي او دکندهار د سنگتراشانو دکانونه په شلم قرن کې د «حکاکانو بازار» نومېدې.

په دې وروستو کلو کې دماښيني سنگتراشي ځېنې فابريکې چې په بريننا چلېرې هم جوړې سوي دي، چې له هغو څخه د کابل د خواجه ملا دحجاري فابريکه مشهوره ده^(۱)

په لښکرگاه کې هم دگرم سپر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې د ودانيو لپاره تيارېږي.

مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته نيسه خوش نمايه نخبه ده.

و ښويو او رنگينو ډبرو به د ودانيو دننه او کلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود د ژيرې بيبخ خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او الو لاندې برخې او ششکونه او دروازي به د بدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ لورې دي او دکندهار د سنگتراشانو دکانونه کانون بازار)) نومېدئ.

کې دماښيني سنگتراشي څېنې فابريکې م جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د يکه مشهوره ده^(۱)

دگرم سپر د مرمرو له کانه څخه ښکلي ډبرې

(۹)

مسگري او آهنگري

دخراسان په ښاري مرکزونو لکه هرات، کندهار، بلخ، کابل کې دمسو او اوسپنې د کار کوونکو (پښانو) خاص بازارونه او دکانونه وو، چې دوی به دمسو يا ژيرو څخه خورا ښکلي لوبني لکه گډوه، چلم، چلمچي، کاسې، خراغونه، پيتونسې، مجمې، د چايو لوبني، دېگونه او ښانگونه جوړول، پر دغو لوبنو به يې ظريفه نقاشي او قلم کاري کوله، چې په خاصه توگه د غزني او هرات او کندهار او بدخشان مسگري مشهوره وه او تر اوسه لاهم په کابل کې د آهنگري او مسگري بازارونه له اتلسمې سدي څخه راپاته دي.

د اوسپنې څخه هم د کرنې مصنوعي آلات لکه يوم، کهي، تېش، نالونه، کولپونه، زنځير، چاره، کلنگ او نور جنگي اسباب لکه

توپ، زنبورک، نېزه، توره، خنجر او څپنې د ژوندانه ضروريات او د پخلنگ لوبنې جوړېدل او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې اوس د خارجي اوماشيني مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ ورکېږي.

تر اوسه لاهم په چاريکار اود لغمان په ټيگري کې د اوسپنې او فولادو څخه په لاس داسې صيقل سوي چرې او چاکوگان جوړېږي چې له ماشيني مصنوعاتو سره سيالي کوي.

د شلمې پېړۍ په سر کې د استاد پاينده خان تېر د آهنگر باشي په نامه په کابل کې د سرکاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې مشران وو او استاد محمد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخوا کې مشر استاد و. (۱)

(۱) وکيلي: تيمورشاه ۷۲۲/۲.

ره، خنجر او څپنې د ژوندانه ضروريات او د
او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې
په مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ

تریکار اود لغمان په ټیگری کې د اوسپنې او
سې صیقل سوي چرې او چاکوگان جوړېږي
او سره سیالي کوي.

کې د استاد پاینده خان تېر د آهنگر باشي په
کاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې
مد عظیم یې د ۱۹۰۰ م په شاوخوا کې مشر

(۱۰)

تر کاني (نجاري)

په هغو سیمو کې چې لرگي او ځنگلونه او د جوز ونې یا دتوت
بڼه لرگي ډیر وو لکه کابل، کونړ، بدخشان، نورستان، پښتیا، غزنی
هلته د نجاری صنعت هم له قدیمه پاته و، له لرگو څخه منقش د لاس
لرگي، لکړې، صندوقان، دروازې، بڼانکونه او په کافرستان کې د
بوتانو مجسمې او نور د ژوندانه ضروريات جوړېدل. پخپله په لرگي
کې گلکاری او شبکه کاری او برجسته یا کیندلې نقاشي کېدل،
چې کله کله به یې د انساني ژوند مختلف مناظر هم پکښې انځور کول.
طبیعی بڼکلا وې او د مرغانو او حیواناتو شکلونه به پکښې
مصور کېدل او د لرگو د شبکه کاری او رنگ کولو صنعت په بڼه
ډول ژوندی و او اوس هم د ودانیو د چتو د مسطح سازی او بڼکلولو

صنعت لږ و ډېر پاته دي او په کابل کې يوه د ترکاني لويه موسسه او کارخانه سته، چې په ماشيني وسايلو کار کوي.

په ځينو پخوانيو ودانيو کې چې د لرگو هنري آثار پاته دي، هغه دا بنکاره کوي، چې په لرگو کې نقاشي وليکني او بنکلوني رواج درلود او د دې هنر يوه پاته نخښه د بدخشان په يمگان کې د ناصر خسرو قبادياني د مرقد د سقف په نسخ خط ليکلي د قرآن شريف آيتونه دي.

بله لرغونې نخښه يې هغه دروازه ده، چې د لوگر د څرخ په يوه مسجد کې پرته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه يې لرل.

تئ او په کابل کې یوه د ترکاڼۍ لویه موسسه او ماشیني وسایلو کار کوي.

دانیوکې چې د لرگو هنري آثار پاته دي، هغه دا به لرگو کې نقاشي اولیکنې او ښکلونې رواج وه پاته نخبه د بدخشان په یمگان کې د ناصر قد د سقف په نسخ خط لیکلي د قرآن شریف

نخبه یې هغه دروازه ده، چې د لوگر د خرخ په ته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه

(۱۱)

گاولې او خپلۍ جوړول

گاولې د سړو سیمو یو راز پوره بوټ غونډې گنډولې پای پوښ دی، چې د غویي یا اوښ له څرمنې څخه جوړېږي. خپلۍ د تودو سیمو لپاره د څرمنې له تراډو څخه په داسې ډول جوړول کېږي، چې پښې ته ډېره هوا ورسېږي. په تودو سیمو کې بل راز «خړې» موچنې هم وې، چې کله کله به په رنگېنو تارو یا گلابتونو نفیسه گل کاري هم پر کېده، چې زرینې موچنې، یې بللې او له دغو څخه پېښورۍ او ملتانۍ مشهورې وې.

له څرمنې او نخي سپین اودلې تاره څخه یې هم داسې موچنې جوړولې، چې ډېرې سپکې وې او «گېوې» یې بللې، او کله به له لرگو یا خاشو یانباتي الیافو څخه هم موچنې جوړېږي، چې هر قسم یې یو راز خاصه ښکلا درلوده.

د افغانستان په اکثره ښارو او کلیو کې ددغو صنعت کارانو خاصې راستې او دکانونه وو.

(۱۲)

سراجي او پالان سازي

د آس زینونه او د حیواناتو کتې او پالاتې او څلونه جوړول د خلکو د ژوندانه او حمل و نقل لومړی احتیاج و او په ۱۳۰۰ ش ۱۹۱۹ م چې موټر رواج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د سراجانو او زین او کیزو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلاد پاره به یې هم د څرمنو څخه ښکلي سامانونه جوړول. د څرو، اوبسانو او نورو حیواناتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم یو مروج صنعت و.

د خاورو د لوښو صنعت (کلالي)

د افغانستان په اکثره سيمو کې د خاورو لوښي په څښنگ او خوړنگ کې استعمالېږي. منگي، کاسې، غابونه، صراحی، اوخوری، کونجی، منگوتی، دکی، تغاره، من، کوزه، کنډولي، نیمني، گیلاسونه او ډیر لوښي له خاورو څخه جوړوي. چې تر اوسه لاهم د لاسي کلالي دستگاهونه او د خرڅلاو دکانونه په اکثره ښارو کې سته. د کندهار د خاورينو لوښو د کلالي صنعت ډېر نري او ظريف لوښي په ساده خاورينه توگه راباسي. چې کله کله نقاشي هم لري د

(۱۲)

مي او پالان سازي

حيواناتو کتې او پالاتې او ځلونه جوړول د سل و نقل لومړی احتياج و او په ۱۳۰۰ ش ج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د زو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلاد څخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو، ساتولپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم يو

کابل د استالف لوبښي چې په خاصو رنگه لعابونو ښکلي کېږي، د لاسي صنعت يوه ښکلې څانگه ده.

د هرات د کاشي کارۍ صنعت خو د آسيا په ښکليو صنايعو کې تاريخي شهرت لري او ددې صنعت بقايا تر اوسه لاهم په هرات او بلخ او کابل کې پاته دي.

منقش او رنگين کاشي چې په گلانو او هندسي خطوطو او اشکالو مزین دي ددغه صنعت د ودانيو د تزئين بهترين وسايل دي، چې پخوا به يې رنگونه پاخه او معدني وو، خو اوس يې جوهرې رنگونو، پخوانی اصالت ور وران کړی دی.

چې په خاصو رنگه لعابونو ښکلي کېږي، د خانګه ده.

ری صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې ددې صنعت بقایا تر اوسه لاهم په هرات او

اشي چې په گلانو او هندسي خطوطو او صنعت د ودانیو د تزین بهترین وسایل دي، په پاخه او معدني وو، خو اوس یې جوهرې ور وران کړی دی.

(۱۴)

زرګري

د راز - راز پسونو لپاره په ټول افغانستان کې د زرګري صنعت له پخوا څخه تر اوسه لاهم پاته دی. د هرات او کندهار او کابل زرګران په هنري مهارت ښکلي پسونه جوړوي. په لویو کلیو کې هم زرګران وي، چې د سر، غاړې، لاسو او پښو لپاره د ښځو زیبا پسونه له سرو او سپینو زرو یا ژیرویا کوتو څخه جوړوي. په دغو پسونو کې خال، ټیک، بادام، غوروالی، پېزوان، لښتی، چمکلی، هار، نته، اوږی، امېل، وښي، پایزېب او نور ډېر اقسام جوړېږي. ^(۱)

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳/ ۲۳۶۶.

دولتی تشبثات

تر استقلال را وروسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر او صنعت لپاره دغه اقدامات په کابل کې سوي دي:

- (۱) د افغانستان د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م خپره سوه.
- (۲) په ۱۳۲۸ ش ۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.
- (۳) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د زراعتي بانک او لاسي صنایعو اساسنامه.
- (۴) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو د موسساتو لایحه.
- (۵) په ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.
- (۶) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د میوزیک مسلکي مکتب هم جوړ کړی، چې د زاړه او نوي موسیقي اصول پکښې بنوول کېږي.

- (۷) په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تياتر د هنري موسسې اساسنامه.
- (۸) په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې د افغان نندارې موسسه د کابل د چمن په سيمه کې د سينما، تياتر، ميوزيک، رقص او نورو تمثيلي هنرونو لپاره جوړه او اساسنامه يې خپره سوه، چې اوس ځينې فلمونه هم جوړوي او دا اطلاعاتو او کلتور د وزارت د هنر په رياست پورې اړه لري.
- (۹) په ۱۳۵۴ ش ۱۹۷۵ م د لاسی صنايعو د انکشاف مرکز جوړ او اساسنامه يې خپره سوه.
- (۱۰) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په شاوخوا کې يو د صنايعو مکتب د پوهنې وزارت تاسيس کړی و، چې تر اوسه هم چلېږي او په پروگرام کې يې د رسامۍ، نقاشۍ، مجسمه سازۍ، رنگمالي، معمارۍ، نجارۍ، تزيين او حکاکۍ زده کړه داخله ده.
- (۱۱) د غلام محمد ميمنه گۍ په نامه يوه دمستظرفو صنايعو موسسه له ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م را په دې خوا دا اطلاعاتو او کلتور په وزارت کې د هنري روزنو کار کوي.

دولتی تشبثات

د وروسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر اقدامات په کابل کې سوي دي:

د صنايعو د تشويق لپاره يوه نظامنامه په ۱۳۰۲ خپره سوه.

۱۹۴۹ م د تشويق صنايع اصولنامه.

۱۹۵۵ م د زراعتي بانک او لاسي صنايعو اساسنامه.

۱۹۵۵ م د سينما، تياتر او فلم اخیستلو

۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنايعو اساسنامه.

۱۹۶۰ م په حدودو کې د پوهنې وزارت يو د کي مکتب هم جوړ کړی، چې د زاړه او نوي پکښې بنوول کېږی.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**